

MEZEY BARNA

A középkori városi büntetőjog néhány vonása

A magyar városiasodás megkésett fejlődésében fontos szempontként értelmezhető a civitas fogalmának megszilárdulása, hiszen ez a fordulópontra a szabad királyi városok és az oppidumok elhatárolásának történetében.¹ A városok országos hálózatának kialakulása, a szabad királyi városok státusának egységesítése, a királyi várospolitikát következtessége fűződik ehhez a folyamathoz. Ahogyan Bácskai Vera Werbőczire hivatkozva megjegyzi: azok legfontosabb jellemzője a privilegizáltság mellett az erődítmények rendszerének kialakulása, a „fallal övezettség” ismérvének 1405-ben elrendelt² teljesítése. Miként Werbőczy meghatározta: „a város házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és bástyákkal körülvett sokasága, amely a jó és tisztességes megélésre kiváltságolva van”.³ Ez az egyben szimbolikus jelentőségű fal, mely a várost a feudális-rendi vidéktől elválasztotta nem csak védelmet nyújtott, hanem deklarálta a szabadságok érvényesülését s azt a másságot, mely a tornyok szegélyezte erődítmények mögött létezett.

A város és társadalma a középkor földbirtokrendszerében egyfajta idegen valóságot jelentett. A földtulajdonlásra nyugvó gazdaság, a jobbágyrendszer, a rendi hatalmi struktúrák körülölelték, időnként fojtogatták, máskor gazdasági erejükre számítva kooperatív módon kezelték a városi közösségeket. A városon kívüli világra jellemző feudális-rendi alapokon szervezett alávetettség, az autokratikus berendezkedés, a földesúri, hűbéri függésre, rendi kötöttségekre épülő társadalomszervezést képviselő privilegizált földesurak értetlenül álltak szemben a kézművesek és kereskedők által demokratikusan szervezett vagy annak tűnő közösségek szolidáris partnerkapcsolataival, az egymásra utaltságban élő városi polgári társadalom sajátos szabályozottságával.

Persze a város nem tehetette meg, hogy kizárja magából a külvilágot, minthogy gazdasági szükségletei a vidékre utalták. Nyersanyagért, élelmiszerért iparcikkeket, szolgáltatásokat kínált a falu népének, luxuscikkszámbe menő árukészletet a módos rétegeknek. A hűbéri - rendi társadalomban a város politikailag sem lehetett független. Évszázadokig a tartományurak, seniorok, nagyföldbirtokosok, az uralkodók és az egyház belátásától és akaratától függött önállósága. A városok ezért arra kényszerültek, hogy ott legyenek a rendi gyűléseken, a parlamentekben, vezetőik a királyi és fejedelmi udvarban keressék a kegyet, adakozzanak és szolgáljanak az egyháznak. Akceptálva a rendi szerkezet más szereplőinek elvárásait, maguk is részévé lettek a rendi küzdelmeknek, a rendi politikai struktúráknak. De ebben a „megalkuvásban” hatalmas erő formálódott. A városok egyre szélesebb vonzáskörzeteikben erősödő gazdasági és kulturális befolyást

¹ BÁCSKAI VERA: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 29. p.

² 1405. évi törvénycikk, előbeszéd.

³ Hármaskönyv. 3.Rész 8. Cím 1.§.

gyakoroltak, tőlünk nyugatabbra, politikai dominanciára is szert tettek.⁴ Kelet-Közép-Európában ez a befolyás nem hogy gyakorlattá, de még csak szándékká sem érlelődött. Ehelyütt a nemesség rendkívüli nyomása alatt próbálta a város autonómiáját megvédelmezni.

Ebben az egyenlőtlen küzdelemben a hátszínigot a városi társadalom, a polgári identitás biztosította. Az a zárt világ, melyet falak és erődítmények, tornyok és bástyák, sáncok és árkok, erős kapuk védelmeztek a hűbéri és a rendi társadalom támadásaival szemben. Ezek a városfalak egy valódi autonómiát szimbolizáltak: az iparos-kereskedő tevékenységre épülő gazdaságot, a közösséget alkotó polgárokat, a privilégiumon alapuló, veritékkel és vérrel megszolgált saját jogot és a szabadságlevél keretei között üzött önálló politikát. Leonardo Benevolo az ókori városok nyitottságával szemben a feudális várost „zárt város”-nak nevezte, melynek „nyitottsága jórészt kimerül az élelmezési feltételek biztosításában, a nyersanyagvásárlásokban és ellentételezésben”.⁵ „Ezekben a városokban kézművesek és kereskedők – mint később mondták: polgárság – képezték a lakosság többségét, melynek birtokában nem voltak hajlandók alávetni magukat a feudális megoldásnak. Gazdasági aktivitásuk politikai feltétele volt a személyes szabadság, a független bírászkodás, a saját kormányzat és adórendszer.”⁶ Ezek az intézmények hátrították el a feudális tradíciók, jog, szokások, kultúra agresszív támadásait, nemkülönben a városi szabadságok elleni akciók erőszakosságát is.

Az ellenállás akkor lehetett sikeres, ha a városban rend volt, ha a kis területre összeszűfolt és mindegyre gyarapodó nagyszámú lakosság rendezett viszonyok között élt, ha a hatóságok a „város békéjét” fenntartották. Miközben a városba áramlás természetes folyamatnak tűnt, a város területi terjeszkedése meglehetősen problematikus volt. A szabadságolás jogi keretei és az építészeti korlátok évszázadonként egyszer, ha megengedték a jelentősebb bővítést.⁷

Aligha vitatható, hogy a sűrű, folyamatosan áramló népesség jelentősen nehezítette a rend fenntartását, erősítette a bűnözés esélyeit. A harcot felvenni a rend és a biztonság érdekében csak úgy lehetett, ha a város közösségként viselkedett. „A város definitíve csakúgy, mint történeti értelemben elsősorban közösség... minden más tulajdonságát, előjogait a bírászkodásban, a hadügyek terén, a pénzügyekkel kapcsolatban és így tovább, a város, mint közösség szerezte meg.”⁸ A jogalkotás és a joggyakorlás alapvető szempontja is a közösségi szemléletmód lett, mely magába foglalta úgy a közös fellépést a bűnelkövetőkkel szemben, mint a szolidaritást a saját közösségtársakkal kapcsolatban.

Ez a helyzet számos jellegzetes vonást kölcsönzött a városi büntető törvénykezésnek, melyek a városi jog alapvető oszlopait képezték. Vagy talán még többet: magát a városi rendet megszabó jogszabályi keretrendszert. Király János szerint „a fenyítő eljá-

⁴ VERHULST, A.: *Városok és kereskedelem 400–1500*. In: BUTLIN, R.A. – DODGSHON, R.A. (szerk.) *Európa történeti földrajza*. Akadémiai kiadó, Budapest, 2006. 162. p.

⁵ BENEVOLO, LEONARDO: *Die Geschichte der Stadt* (Storia della città). Campus Verlag, Hamburg–Frankfurt–New York, 1990. 338. p.

⁶ BENEVOLO 1990, 337. p.

⁷ BOOCKMANN, HARTMUT: *Die Stadt in späten Mittelalter*. Beck., München, 1986. 34. p.

⁸ BELOW, GEORG VON: *Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde*. Düsseldorf, 1889. L. Boß & Eie, Kgl. Hofbuchdrucken. 1889, 3. p.

rás a középkorban a polgáritól nincs még teljesen elválva, amennyiben úgy az egyik, mint a másik eljárás keretén belül a másakra utaló szabályok foglaltatnak benn. Ennek oka abban keresendő, hogy a tárgyalt korban a közjogi és a magánjogi fogalmak nem voltak még kellőképpen tisztázva és így nem különböztették meg szigorúan azt sem, hogy valljon melyik cselekmény sérti a köz- és melyik a magánjogi érdekeket?⁹ A jogágazatosodás nem következett még be, nem vált el közigazgatás (rendészet) és büntetőjog, a jogot a törvénykezés uralta, nem határolódott el perbeli bírság és büntetés. A büntetőjog sem vált még ki a jogok szimbiotikus rendszeréből, ennél fogva a korabeli bűncselekmény és a büntetés sem definiálható egyértelműen. (Ezt megerősítette Kállay István is, még a 17-19. századra vonatkozóan is.¹⁰) A sértés alapján, a sértett fél, ha úgy gondolta, eljárást kért, s ezzel lett törvénykezési ügyé a dolog. Ugyanakkor ez a gyakorlat lehetővé tette a felek akármikori kiegyezését. Meglehetősen csekélyszámú a hivatalból történő eljárás, amikor is a bíró minden körülmények között eljárt.

A Blazovich László által korszerű fordításban nemrégiben közzétett budai jogkönyv is meggyőző bizonyíték a jog egységességére. A joganyag tagolását Siebenlinder János, a legnagyobb, összefüggő egység szerzője¹¹ szervezeti és eljárási rend szerint hajtotta végre. Vagyis a fejezetjegyzék tanúsága szerint a jogi szabályozás jelentős része a jogvitákra esik, amelyet bírósági napok – bíróság – idézési jogok – vádemelési jogok felosztásban csoportosít.¹² Ennyiben nincsen igaza Timon Ákosnak, aki a rendszeres koncepciót hiányolta a jogkönyv büntető rendelkezéseinek köréből. Az azonban aligha vitatható, hogy a büntető anyagi jog szisztematikusan tagolására és feldolgozására még várni kellett¹³. A büntető anyagi jogszabályok még annyiban sincsenek elkülönítve, hogy a vádemelési jogok alá sorolta volna azokat a jogkönyv szerzője, hiszen elszórta felbukkannak a közszervezeti részben, a kereskedők és kézművesek jogai között, illetve az eljárásjogi részben egyaránt. A deviáns magatartásért járó büntetés természetessége áthatotta a városi jog egészét, szötte át a mindennapi élet előírásait. Ez újra és újra áttöri a szöveg szövétét, mely, mint Blazovich László meggyőzően összegezte, több szerző műve.¹⁴

A Budai Jogkönyv prológusa sokat elárul arról a jogfelfogásról, mely a várost irányító és szabályozó magisztrátust és a tisztségviselőket vezényelte. Fölvezetéképpen a jogkönyv egybeállítója tagolta a városi társadalmat. Eszerint a város lakossága négy kategóriára bontható: a közjogi előmozdítóira, a bűnösökre, a megbüntetettekre és az elítéltekre.¹⁵ Blazovich értelmezve a tagolást, a második csoportot tekinti főkategóriának, vagyis a földi halandókat sorolja ide, melyből szerinte a szerző kiemelte a közösség életét szervezőket, a köz irányítóit, külön kezelte az Isten által megbüntetetteket és a világi

⁹ KIRÁLY JÁNOS: *Pozsony város joga a középkorban*. A Magyar Tudomány Akadémia kiadása, Budapest 1894. 356. p.

¹⁰ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 115. p.

¹¹ *Buda város jogkönyve I–II*. Szerkesztette, a bevezetőt és a forrásokhoz a jegyzeteket írta BLAZOVICH LÁSZLÓ, fordította: SCHMIDT JÓZSEF. Szeged, 2001., Kiadja a Szegedi Középkorász Műhely. (Szegedi középkortörténeti könyvtár). 27. p. (A forrás idézésénél alkalmazott rövidítés: *Budai jogkv.*)

¹² *Budai jogkv.* II. Regiszter E-H.

¹³ TIMON ÁKOS: *A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből*. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala. Budapest 1878. 32. p.

¹⁴ BLAZOVICH-SCHMIDT 2001, 22–26. pp.

¹⁵ *Budai jogkv.* Prológus I.

ítélet alá esetteket.¹⁶ Akárhogyan tekintjük is a szöveget, az mindenképpen aláhúzandó, hogy a jogkönyv a középkori világszemlélet jegyében a városi jog felépítését, tagolását, lényegét egyfajta bűnös közegben értelmezi, céljának a bűn kiiktatását és a büntetéssel helyes életre igazítást látja.

Hasonlatos a bíró szerepének felfogása. A jogkönyv a tisztségviselőket és magisztratuális testületeket számba véve „a bíró és előljáró”¹⁷ elősorolásakor, de a bíró vezette tanács feladatainak rögzítésekor is döntően törvénykezésről beszél. Amikor a bíró legfőbb tulajdonságáról, az igazságosságról ejt szót, nyomban a perekre tereli a szót,¹⁸ a könyörületességet is az igazságosztás mérlegével hozza összefüggésbe.¹⁹ A bíró munkáját tizenkét választott tanácsúr támogatta (tíz német, két magyar), akiknek feladata a jogkönyv szerint, hogy „segítsenek a bírónak törvényt ülni és ítéletet hozni”.²⁰ Ez a grémium volt a „felső bíróság”, mely kiegészült egy, a városbíró által a tanácsosok vagy esküdt polgárok közül kiválasztott és állított pénzbíróval, aki a negyven vörös forintnál kisebb ügyekben járhatott el, így a bagatell viták nem terhelték a tanácsot.²¹

Ebbe a keretbe igazodtak a városi büntetőjog szabályai (már amennyiben mai értelmezéssel leválasztjuk azokat a szabályozás egészéről). A Budai jogkönyv szerzőjének elméleti megalapozása a büntető igazságszolgáltatás vonatkozásában a középkor jellegzetes tétele. „*Ha az emberek nyíltan keresztényekhez méltatlanul élnek, olyan gonosz és hamis cselekedetekkel, amelyekkel Istent és kiválasztott anyját és mindenki mást kigúnyolnak és megtagadnak. Bármennyire keresztényi tiszteletet ígérnek neki a keresztények szájukkal, ha úgy élnek, mint mondtam, akkor az emberek istent a közösség ellen haragítják... A gonosz szokásokkal az ember istent becsmérel, és megsérti a testvéri szeretetet és hűséget keresztény embertársaival szemben.*”²² Vagyis a bűnözés elleni harc legfőbb indoka az isteni jogrend megsértésének feloldása, az istenfélő és Istennek tetsző életre készítés. A bűncselekmény, a bűn nem egyéb, mint Isten becsmérlése, megtagadása. Ezt a meglehetősen közismert középkori tételt egészíti ki a jogkönyv egy újabb prioritása, mely a bíró felelősségéhez kapcsolja az isteni jogrend fenntartásának kötelezettségét. Mint írja, Isten haragjának kiváltása „*akkor is bekövetkezik, ha a bíró és a magisztrátus nem bünteti meg a varázslókat, a hamisan esküdőket, a szentségtörőket, a szerencsejátékosokat, a házasságtörőket és minden más nyilvános gonosztevőket.*”²³ A büntető igazságszolgáltatás ily módon Isten jóindulatának megtartására irányuló természetes tevékenység, mely a közjót szervező magisztrátus, köztük is elsősorban a bíró feladata. Ami ezen túlmenően kiemelendő az idézetben: a bíró által üldözendő cselekmények köre. Nyilvánvaló, hogy az itt felsorolt cselekedetek erősen összefüggnek az egyház ideológiai törekvéseivel, s elvileg többségében nem magánvádformájában realizálódnak. Igaz, ezt a a közbűncselekmények meghatározására irányuló kísérletet gyengíti az utolsó fordulat, mely utal a „*más nyilvánvaló gonosztevő*”re is. Ez megnyitja az

¹⁶ BLAZOVICH-SCHMIDT 2001, 266. p.

¹⁷ *Budai jogkv.* Prológus IV.

¹⁸ *Budai jogkv.* Prológus II.

¹⁹ *Budai jogkv.* Prológus III.

²⁰ *Budai jogkv.* 27.

²¹ *Budai jogkv.* 294.

²² *Budai jogkv.* 2.

²³ *Budai jogkv.* 2.

értelmezést általában a „véres” cselekmények magánváddal kezdeményezett büntetőjogi kategóriája felé is.

Magukat a jogvitákat a budai jogkönyv tisztességes és tisztességtelen ügyekre osztja. (A római jogi recepciót idéző későbbi jogtudomány közbüncselekmény – magánadeliktum tagolásának még nyoma sincsen.) Magyarozatként a tisztességeshez sorolja az örökség, a tulajdon és a nagyobb pénzádósság eseteit. (Ebben az esetben elismeri a fellebbezési jogot a tárnokmesterhez.) A nem tisztességes ügyekben vagyis „*olyanokban amelyekhez vér is tapad*”, a végső ítéletet a város hozza, abban jogorvoslattal fordulni a tárnokmesterhez nem lehet.²⁴ Ennek alapján vélhetné az olvasó, hogy a szerző a tisztességes ügyekben a magánjogi, tisztességtelen ügyekben pedig a büntető ügyeket érti.²⁵ Ezt cáfolni látszik azonban 237. szakasz rendelkezése, mely a letartóztatás kapcsán értelmezni próbálja a tisztességes ügy fogalmát. Eszerint ilyennek tartja azt a ügyet, melyben véletlenül vagy hirtelen felindulásból („*de nem régi ellenségeskedésből és lesből*”) úgy megüt valakit, hogy annak szájára tett tollpehellyel kelljen életfunkcióit ellenőrizni. A jog szerint addig nem tartóztatható le az elkövető, ameddig a tollpihe megmozdul. Ez a fejtegetés a tisztességes és tisztességtelen ügy között valóban a „vért”, pontosabban a halál esetét tekinti választóvonalnak. (További kritérium lenne még, hogy az illető polgárjoggal és ingatlannal rendelkezze, vagy legalább kezeseket tudjon állítani. Ez a tisztességes ügyek körét leszűkíti a városi polgárok által tanúsítható magatartásokra.)

A büntetőjog és magánjog elhatárolatlanságának bizonyítékát nyújtja a jogkönyv e szakaszban is, hiszen a fentebb taglalt tényállással egy sorban szól az ingatlanvagyonát meghaladó adóssággal bíró polgár letartóztatásáról, melyet kezesek állításával ugyancsak megakadályozhat. Mai szemmel a két ügyet, vagyis a hirtelen felindulásból elkövetett emberölést és az adósságot nem büncselekmény mivolta, hanem a letartóztatás intézménye köti egybe. Úgy tűnik tehát, hogy a tisztességes és a tisztességtelen ügy közötti határvonal megvonása nem annyira a mai értelemben vett büncselekményi jelleg, hanem a halál bekövetkeztén, nyugszik. A jog a halál tényének regisztrálása után a tisztességes (ingatlannal rendelkező) polgárt sem védi tovább: „*nem segít a tettesen sem az ingatlana, sem az összes vagyona, bármennyi legyen is az, neki tettéért meg kell halnia a jog szerint.*”

Később is szól a jogkönyv „véres” ügyekről, a melyekhez szükségesnek ítéli a tanács többségének jelenlétét. Ez is arra utal, hogy „véres ügyek” alatt az ölést, mint leg súlyosabb cselekményt értik.²⁶ Hasonlóképpen megerősíti a véres ügy tartalmát az a határozat, mely arról szól, milyen ügyekben lehet a királyhoz (illetve képében a tárnokmesterhez) fordulni. Eszerint minden tisztességes ügyben megengedett a fellebbezés vagyis „*amelyeknek tehát nincs köze a vérhez, élethez vagy halálhoz.*” Más szégyenletes ügyekben azonban nem. A véres ügy alatt tehát azokat az eseteket érti, melyeknek köze van élethez vagy halálhoz, egyszóval a gyilkossági ügyekről szól.²⁷ (Ha nem lenne a nem szándékos emberöléssel kapcsolatos, fentebb részletezett, cizellált definíció, elvileg beleférne a tágabb megfogalmazásba a feudális rendi jog „véresítés” büntetése is.²⁸) Tud-

²⁴ Budai jogkv 16.

²⁵ BLAZOVICH-SCHMIDT 2001, 311. p.

²⁶ Budai jogkv.356

²⁷ Budai jogkv.310

²⁸ VARGA ENDRE: *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.

jük, a büntető ügyek nem általában voltak elzárva a felsőbb folyamodás, a tárnoki szék eljárása elől,²⁹ a vérhatalom joga azonban a halálos ítéletek törvénykezési fokát, mint végső fokot rögzítette. Ez azonban korszakunkban még korántsem egyértelműen rögzített jog.³⁰

Az éves vásárnapok illetve egyházi ünnepek alatt szabadon bocsátott foglyokról szóló rendelkezés is értelmezi a tisztességtelen ügyet. Eszerint az olyan megsebesítés, megbénítás vagy agyonverés, amelyet nem előzött meg sem régi ellenségeskedés, sem hosszú szándékos megfontolás és lesben állás, nem tartozik a tisztességtelen ügyek közé.³¹ Ez a megfogalmazás összhangban áll azzal a középkori elgondolással, mely a büntetőjogi felelősséget a szándékhoz kapcsolja, s ennek alapján az előre megfontolt ölést halállal, az előzetes szándékot nélkülözőt egyhébb büntetéssel szankcionálja.³² A menedékről rendelkező határozat is ezt a felfogást valószínűsíti, amikor is elfogadja, hogy „minden templom és istenháza rendelkezik azzal az előjoggal, hogy legyen biztonságban a büntetéstől és a bosszútól az, aki tisztas ügyben ide menekül”.³³ Ugyanakkor ahol a jogkönyv a fogság kategóriáiról szól, a tisztas ügyben ült a „bűdös tolvajokkal” veti össze, s határolja el egymástól a két elkövetői kategóriát. Ez mintha a tolvajoknak a „tisztességtelen” ügyekhez sorolását valószínűsítene, akik esetében pedig véres ügyről nem szólhatunk. Feltehetően itt a szerző a tomlóc és árestum megkülönböztetésére helyezte a hangsúlyt, mert a tisztas fogoly tisztas őrzéséről szól, szemben a bűdös helyiségekkel, ahol a tolvajokhoz hasonló gonosztevőket tartják rabságban.³⁴

Miután a fentebbiekben láttuk, hogy a nyilvános gonosztevőket, (köztük a házasságtörőket, a varázslókat, a hamisan esküdőket, a szentségtörőket, a szerencsejátékosokat kemény büntetésekkel fenyegeti a jogkönyv, kézenfekvő következtetésnek tűnik, hogy ezek a cselekmények, mint büntetendő tettek nem lettek betagolva a fentebbi tisztességes – tisztességtelen kategóriákba. A tisztességes ügy vizsgálata ennek megfelelően a polgárok számára fenntartott lehetőségnek látszik, míg a többi esetben a „gonosztevőség” meghatározása részben a jogkönyv szabályozása, részben a bíróság jogosítottságába esett.

Világosan érzékelhető az a nehézség, mely egy viszonylag „demokratikus” közösség feudális-rendi körülmények között formulázott (büntető)jogának szerkesztésénél a 15. században fölvetődött. Egyfelől, mert lényegében és jellegében különbözött a középkor városfalakon túli világától, másfelől pedig mert a büntetőjogi elmélet kiforratlansága³⁵ ellehetetlenítette az elvonatkoztatást, a világos fogalomalkotást, a tényállásszerűség ismerveinek, jogellenességek, bűnösségek kérdéseinek tisztázását. Tekintsük akár a bűncselekmények definiálását, akár a büntetőjog alapelveinek rögzítését, akár az elkövetők közötti rendi különbségtétel rendszerbe illesztett próbálkozásait.

²⁹ TIMON 1878, 31.

³⁰ BÓNIS GYÖRGY: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1962, 29. p.

³¹ *Budai jogkv.*306

³² BÓNIS 1962, 174–175. p.

³³ *Budai jogkv.*253.

³⁴ *Budai jogkv.*235.

³⁵ BÓNIS 1962, 131., 174. p.

A középkori város szervező elve az önkéntes társulás, a szerződéses viszony³⁶, az erre épülő szolidaritás. Ez a büntető gyakorlatban is szükségképpen megjelenő vonás sajátos büntető felfogást értelt meg a városi közösségekben. A zárt társadalom, az egymásrautaltság, a viszonylag kisebb közösség kapcsolatrendszere gátat vetett a véres és brutális büntető praxisnak, különösen a város polgárjoggal rendelkezők szociális zónájában. A városi tanács a városi polgárok és a lakosok elsőfokú, közvetlenül illetékes bíróságaként működött, ami jogkör azonban jelentős korlátozást szenvedett (mert kivételt képezett az egyháziak, a nemesek, a katonák, olykor az idegenek, a királyi adminisztráció feletti bíraskodás). A célcsoport tehát elsősorban a városi polgárjoggal rendelkező és azzal nem bíró, de városban lakó közrendű lakosok köre. A városnak nem lehetett és nem volt érdeke a halálos és testcsontkító-megnyomorító büntetések sűrű alkalmazása, önmaga sorainak ritkítása. Érdeke volt viszont a rend fenntartása, a súlyos bűncselekmények megtorlása, s a határozott fellépés a városi társadalom alsóbb rétegeivel, leginkább a nem városi deviáns elemekkel szemben. Ez a kettős megfontolás racionalizálta a törvénykezési praxist és ésszerűsítette a büntetés-végrehajtási gyakorlatot is. Ha kellett, a városok magisztrátusa alkalmazta a legkeményebb büntetési nemeket is, de kezdettől érvényesült a becstelenséget hordozó formák alkalmazásának mérlegelése a polgárokkal szemben. Mindezek a szempontok az európai mércével mérve csekély létszámú kelet-közép európai városokban még dominálóbbr módon jelentkeztek.

A jogkönyv jellegzetessége még a perdöntő eskük jelentős szerepe, a bűnösség megállapításának alapeszközeként. A súlyosabb cselekmények legtöbbszörénél, legyen az nagy értékre elkövetett lopás vagy erőszaktevé, megfelelő eskűszám birtokában az elkövető menekülhetett a felelősségre vonástól. Ez, a jogkönyvben visszatükröződő gyakorlat még a 18. században is jellemzője volt a városi büntető praxisnak.³⁷

A büntetéseket, melyek az érett középkor legkézenfekvőbb bűncselekménycsoportosítási kategóriáit nyújtották, a budai jogkönyvben meglehetősen bizonytalansággal kezelik a szöveg szerzői. Ami a külvilágban egyértelmű iránymutatásnak tűnt, a városi társadalomban alig kezelhető szempont, bár kétségtelenül irányadó néhány ügy tipikus differenciálásánál. Mint közismert, a feudális-rendi jog legsúlyosabbnak ítélt cselekményeket a fő- és jószágvesztés a büntetése fogta csokorba, melyeket sommásan hűtlenség bűnének neveztek. A további csoportok lettek a főbenjáró ítélettel fenyegetett, a fejeváltást érő, az „egyszerű ítéleteket” vagy kisebb szentenciákat érdemlő és a becstelenség büntetését maga után vonó bűncselekmények. A városi jogban ezt a fajta szisztémát nem látjuk. Jellemzőbb, hogy bizonyos cselekményeket következetesen (például azonos típusú halálbüntetéssel) büntettek, de rendszert aligha találunk. Ha összevetjük például a rendelkezést, miszerint a fővesztés megváltásaként 32 márkán szabadult az elítélt, a bírósági ítélet nélkül maga foglaló esetével (mert „*ezzel magára merészeli venni a bírói hivatalt*”) aki ugyancsak 32 márkát tartozik fizetni, még elfogadható talán a súlyozás, de a keresztlöhöz a keresztszülőkön kívül mást is meghívó, ezért 50 márkán bűnhődő büntetése már kevés rendszerszerűsége mutat.³⁸

³⁶ KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története*. Panonica-Rubicon, Budapest, 2000. 246. p.

³⁷ BÓNIS 1962, 107. p.

³⁸ *Budai jogkv.* 281. 333, 334.

A jogkönyv büntetései nyilvánvalóan nem tükrözik vissza a kor büntetési tablóját. Az általánosan szokásban volt pellengér például feltűnően ritkán bukkan fel, hasonlóan a testi büntetésekhez. Annál gyakrabban szerepel büntetésként a pénz, negyed márkától 50 márkáig, anélkül, hogy a szankcionált cselekmények között különösebben differenciálna a jogkönyv. A leggyakoribb a negyed-, a fél- és az egy márkás büntetések, melyek a bíróság megsértésén, a tettegességen, az ejtett seb és véraláfutás előidézésén, tiltott kockajáték üzésén túl többnyire a termelés, a kereskedés rendjét megsértők szankciója volt. Feltűnő a pénzbüntetés (s gyakran a vagyronvesztés) túlnyomó szerepe a jogkövetkezmények között), nem ritkán egyéb büntetés megváltásaként vagy alternatív szankciónemként. A vásár békéjének megszegése kézlevágással vagy 10 márká büntetéssel járt³⁹. A temetőgyalázó a jogkönyv előírása szerint a vagyonából szenteltesse fel újra a temetőt és fizessen tíz márká büntetést. Amennyiben nem terjedt ennyire a vagyona, leütötték kezét a káposztáspiacon. A bénaságot okozó tetteges bántalmazás büntetése tíz márká az ellenfelének, tíz márká a bírónak. Ha megfizetésére nem volt elegendő a vagyona, kezét vesztette.⁴⁰

A hagyományosan emlegetett véres középkori halálbüntetések felbukkannak ugyan a jogkönyv lapjain (izzó fogókkal halálra tépdésés⁴¹, kerékbetörés⁴²), de a jelenlegi kutatások nem igazolják vissza tényleges alkalmazásukat. A 17. századi dokumentáció pedig arról tanúskodik, hogy gyakorlatilag csak a jogkönyvben is leggyakrabban előforduló kötéll és pallos által foganatosított egzekúcióra került sor.⁴³ Ezzel szemben a jogkönyv szerzői számos helyen hivatkoznak a tömlőcre és az áristomra, mint gyakorlatban lévő intézményre, részben eljárási részben büntetésvégrehajtási intézményként.⁴⁴ Igazolva ezzel a szabadságvesztés-büntetés határozott tartamú kiszabásának és végrehajtásának gyakorlatát is, már a 14-15. században.

A Budai jogkönyv különlegességét egyébként önállósága adja. Ahogyan azt Blazovich László kimutatta: „*Buda város jogkönyve önálló alkotás. Az összeállításának korában használt élő budai jogot fektették le benne...*”⁴⁵ Amit tehát a jogkönyv fejezetében olvasunk, nem elméleti munka, hanem a város esküdtjei, jegyzői által papírra vetett gyakorlati jog „*az összes kimondott ítélet, a jó és dicséretes szokások*” legfőképpen pedig a városnak szabadságot biztosító „*oklevelek kijelentéseinek*” összefoglalása.⁴⁶ Amit benne olvashatunk, az élő, valóságos jog. A magyar középkor jogtörtétiájának alapvető dokumentuma s nem kevésbé a magyar középkori büntetőjogi intézmények állapotának tükröje. S mindent összevetve, nem a brutális középkor véres büntető gyakorlata bontakozik ki az olvasók előtt. Megerősíteni látszik ez a városi bíráskodásról készült elemzések, Bónis György és Kállay István megállapításait, melyek a városi büntető törvénykezési gyakorlat nyelheségéről szóltak.⁴⁷

³⁹ Budai jogkv. 228.

⁴⁰ Budai jogkv. 252, 256.

⁴¹ Budai jogkv. 219,

⁴² Budai jogkv. 229,

⁴³ BÓNIS 1962, 178. p.

⁴⁴ Budai jogkv. 56., 160., 181., 235., 237,

⁴⁵ BLAZOVICH-SCHMIDT 2001, 55. p.

⁴⁶ Budai jogkv. 1.

⁴⁷ KÁLLAY 1996, 289. p.